

بررسی و نقد مصدق اهل‌بیت در صحاح سنه^۱ حمید رضا شجاعی‌فرد^۲

چکیده

باتوجه به فضایل بی‌نظیر اهل‌بیت در قرآن و روایات و وصیت رسول خدا (ص) به امت درباره اهل‌بیتش (حدیث ثقلین)، تعیین و شناخت مصدق این اصطلاح، مقدمه نجات امت از گمراهی‌هاست. تعیین این مصدق در صحاح سنه که از وثوق قطعی نزد فرقه‌های اهل‌سنّت برخوردار است، باتوجه به خود روایات صحاح و بررسی عقلی آنها، برای شناخت حقیقت دور از تعصب سودمند و تأثیرگذار است.

این نوشتار به بررسی این اصطلاح در چهار صحیح از صحاح سنه می‌پردازد که در این‌باره احادیثی نقل کردند. دیدگاه صاحبان صحاح سه بخش تقسیم می‌پذیرد: ۱. پنج تن آل عبا مصدق اهل‌بیتند؛ ۲. همسران پیامبر مصدق اهل‌بیتند؛ ۳. منسوبان پیامبر (همسر و خویشاوندانش) اهل‌بیت ایشانند. پس از بررسی این فرض‌ها، با کمک *المیزان فی تفسیر القرآن*، مشخص شده است که با استناد به متن قرآن و روایات و دلیل عقلی، می‌توان ثابت کرد که اهل‌بیت در صحاح پنج تن آل عبایند.

کلیدواژگان

أهل‌بیت، صحاح سنه، آیه تطهیر، حدیث ثقلین.

۱. تاریخ دریافت: ۹۲/۶/۲۹ تاریخ پذیرش: ۹۲/۱۱/۱۴

۲. کارشناس ارشد دانشگاه ادیان و مذاهب، گروه مطالعات تاریخ تشیع، قم، ایران.
abdolah_fatemi@yahoo.com

الف) دیدگاه بخاری: همسران پیامبر

بخاری در نه جلد صحیح خود، شش روایت از هشت طریق نقل کرده است که

بررسی مصاديق اهل‌بیت در صحاح سنه

محدثان اهل‌سنت صحیح را حدیثی می‌دانند که راویان عادل و ضابط متصل و فاقد شذوذ و علت، در سند آن باشند (نصیری، ۱۳۸۳: ۱۸۰). بنابراین، به کتابی که همه روایات آن را صحیح بدانند، «صحیح» می‌گویند. البته تعریف شیعه درباره حدیث صحیح، با تعریف آنان متفاوت است. این نوشتار به بررسی صحاح اهل‌سنت می‌پردازد و از دیدگاه شیعه در این باره می‌پرهیزد (برای آگاهی بیشتر ر.ک: همان، ۱۷۹).
بخاری، مسلم، ابی‌داود و ترمذی از نویسنده‌گان صحاح سنه، به اصطلاح اهل‌بیت و مصدق آن اشاره کرده‌اند. از این‌رو، همین چهار صحیح در این‌باره بررسی شده‌اند. البته نسائی و ابن‌ماجه نیز روایاتی را در زمینه فضایل اهل‌بیت عصمت (ع) آورده‌اند که بر اثر بی‌ارتباط بودنشان با این بحث، آنها نقل نشده‌اند.

طرح مسئله

اصطلاح اهل‌بیت در متون اسلامی ارزش و قداست ویژه‌ای دارد؛ به‌ویژه در آیه تطهیر و حدیث ثقلین، فضیلت و اهمیت یگانه آنان روش است، اما پیروان فرق اسلامی برای تعیین مصدق آن با یک‌دیگر اختلاف کرده‌اند. صحاح سنه از کتب روایی اهل‌سنت، نزد همه فرق آنان معتمد است و صحیح‌ترین کتاب پس از قرآن، به شمار می‌رود. از این‌رو، اثبات ادعایی اختلافی با استفاده از روایات صحاح (بدون استفاده از کتبی که صحبت روایات یا مشرب فکری یا مذهب نویسنده‌گان آنها از دید اهل‌سنت تردیدپذیر است)، اهمیت ویژه‌ای دارد. بیشتر باورهای بنیادی شیعه را با استفاده از این شش کتاب می‌توان اثبات کرد. این نوشتار همه روایات را در این‌باره از صحاح سنه بررسیده و تحلیل کرده؛ سپس دیدگاه صاحبان صحاح را با استفاده از دیگر روایات صحاح و تطبیق آنها، ارزیابی کرده و نقد و تحلیلش را درباره آیه تطیر، از علامه طباطبایی در *المیزان* وام کرده است.

صدق و اثر اهل بیت را در بردارند. همه آنها، زنان پیامبر (ص) را آل محمد(ص) یا اهل بیت خوانده‌اند. روایاتی بدین مضمون در این‌باره نقل شده است:

۱. همسران پیامبر (ص) از ابوکر ارث آن حضرت را خواستند و عایشه با بیان حدیث جعلی «ما ارشی نمی‌گذاریم، آنچه باقی می‌گذاریم صدقه است» آنان را باز گرداند؛ سپس برای قانع کردن آنان گفت: «آل محمد(ص) از اموال او می‌خورند» (بخاری، ۱۱۵ / ۵؛ ۱۴۹ / ۶؛ ۱۳۹ / ۷ و ۱۰۲ / ۸؛ ۱۲۱ / ۱۲۲-۱۲۱)؛ یعنی به آنان ماهانه پرداخت می‌شود و به طلب ارث نیازی نیست. به قرینهٔ ماجرا مقول در روایت، بی‌گمان مقصود عایشه از آل محمد (ص)، همسران آن حضرت است.
۲. انس بن مالک روایت می‌کند که رسول خدا (ص) به حجره عایشه رفت و فرمود: «سلام و رحمت خدا بر شما ای اهل بیت»؛ سپس به حجرهٔ هر یک از زنانش رفت و به آنان نیز همین جمله را فرمود (همان، ۱۴۹ / ۶).
۳. از ابوهریره نقل می‌کند که آل محمد (ص) از یک غذا سه روز، سیر نشاند (همان، ۷ / ۷، ۸۷).
۴. از عایشه نقل می‌کند که آل محمد (ص) از نان خوب سه روز سیر نشاند (همان، ۱۰۲).

به قرینهٔ روایات قبل یا بعد از این دو روایت، به خوبی می‌توان دریافت که مقصود راوى از «آل محمد (ص)»، همسران آن حضرت بوده است.

۵. عایشه در ماجرايی، همسران پیامبر (ص) را اهل بیت می‌خواند (همان، ۱۳۹).
۶. یک روایت با سه سلسله سنن، از زنان پیامبر (ص) با عنوان آل محمد (ص) یاد می‌کند که راوى دو حدیث عایشه و یکی از آنها، ابوهریره است (همان، ۸ / ۱۲۱-۱۲۲).

ب) دیدگاه مسلم

مسلم در شش روایت از پانزده طریق، مصادیق گوناگونی را برای واژهٔ «أهل بیت» آورده که حتی برخی از آنها با برخی دیگر از آنها معارضند. چکیده‌ای از این احادیث بدین شرح گزارش می‌شود:

همسران پیامبر

۱. بنابر یک روایت از سه طریق با مضمون‌های مشابه، عایشه به اسود جمله‌ای می‌گوید که در آن همسران رسول خدا (ص)، اهل‌بیت خوانده شده‌اند (مسلم، ۱۹۷۲: ۱۵۷۸ / ۳، ۲۲۸۱ / ۴).

۲. بنابر روایتی از دو طریق، ابوهریرة از رسول خدا (ص) نقل می‌کند که آن حضرت فرمود: «خدایا! روزی آل محمد (ص) را به اندازه کفاف قرار بده!» (همان، ۲۲۸۱ / ۴). مقصود این روایت به قرینه روایات قبل و بعد آن، همسران آن حضرت است.

۳. بنابر روایتی دیگر از شش طریق، عایشه عنوان آل محمد (ص) را درباره همسران آن حضرت به کار می‌برد (همان، ۲۲۸۲-۲۲۸۱).

مسلم چند مصدق را برای اهل‌بیت می‌آورد. این روایت محتوای مهمی دارد و از این‌رو، چکیده‌ای از آن گزارش می‌شود:

حَصَّيْنَ بْنَ سَبَرَةَ بْنَ ارْقَمَ گَفَّتْ: إِي زَيْدُ! تُوْ بَا دِيدَنْ رَسُولَ خَدَّا (ص) وَ شَنِيدَنْ حَدِيثَ اَوْ ... بَهْ خَيْرٍ زَيْدَى نَائِلَ آمَدَى اَزْ آنْجَهَ اَزْ آنَ حَضَرَتْ شَنِيدَى بَرَى مَا حَدِيثَ كَنْ ... زَيْدَ گَفَّتْ: رَسُولُ خَدَّا (ص) مِيَانَ مَكَّهَ وَ مَدِينَهَ كَنَارَ آبَى بَهْ نَامَ «خُمُّ» بَرَخَاستَ وَ خطبه‌ای خواند و در آن حمد و ثنای خدا را بر زبان آورد؛ سپس فرمود: من دو چیز گران‌بها نزد شما می‌گذارم: اول آن دو کتاب خداست ... و اهل‌بیتم. خدا را درباره اهل‌بیتم به یاد شما می‌آورم. خدا را درباره اهل‌بیتم به یاد شما می‌آورم. خدا را درباره اهل‌بیتم به یاد شما می‌آورم. حصین به او گفت: اهل‌بیت او چه کسانی‌اند ای زید؟ آیا زنان او از اهل‌بیت او نیستند؟ گفت: زنان او از اهل‌بیت او نیستند، اما اهل‌بیت او (در این سفارش و تأکید)، کسانی‌اند که صدقه بر آنان بعد از آن حضرت حرام است. گفت: آنان کیانند؟ گفت: آنان آل علی و آل عقیل و آل جعفر و آل عباسند. گفت: آیا صدقه بر همه آینان حرام است؟ گفت: آری (همان، ۱۸۷۳ / ۴).

مسلم بی‌درنگ همین روایت را با سلسله سند دیگری نقل کرده است که بخش دوم آن با روایت پیشین ناسازگار می‌نماید؛ زید بن ارقم در پاسخ این‌که آیا زن‌های پیامبر (ص) اهل‌بیت او نیستند، چنین می‌گوید:

«بَهْ خَدَّا قَسْمَ نَهْ (زَنَهَى پِيَامَبَرَ (ص)) اَهْلَ بَيْتَ او نِيَسْتَنْدَ. (او چنین استدلال می‌کند:)

زن مدتنی با مرد زندگی می‌کند، سپس مرد او را طلاق می‌دهد و به پدر و قوم خود می‌پیوندد. اهل بیت او اصل و وابستگان اویند. کسانی که بعد از او صدقه بر آنان حرام است» (همان).

اهل سنت همه روایات صحاح سنته، به ویژه روایات صحیحین را بدون اشکال می‌دانند؛ پس با مقایسه این دو روایت با یکدیگر باید اعتراف کرد که دست کم یکی از آن دو، نادرست و دیگری صحیح است؛ زیرا روایت دومی، روایت نخست را نقض می‌کند.

بی‌گمان، روایت دوم صحیح است؛ زیرا به استناد روایات صحیحین که پایان فصل سوم خواهد آمد، صدقه بر زنان پیامبر حلال و بر آل محمد (ص) حرام است.

بنج تن آل عبا

۱. عایشه می‌گوید:

صبح گاهی پیامبر (ص) خارج شد (نمی‌گوید کجا رفت و از روایت ترمذی بر می‌آید که به خانه امسلمه رفت) در حالی که عبای سیاهی بر دوش داشت. حسن بن علی آمد، او را داخل (عوا) کرد؛ سپس حسین آمد، او را داخل کرد. آن گاه فاطمه آمد، او را هم داخل کرد. بعد از آن علی آمد، او را نیز داخل کرد. آن گاه فرمود: «همانا خداوند اراده کرده است پلیدی و گناه را از شما اهل بیت دور کند و شما را پاکیزه گرداند، پاکیزه کردنی» (احزاب، ۳۳؛ مسلم، ۱۹۷۲ م: ۴/۱۸۸۳).

۲. مسلم همچنین روایت دیگری را در این زمینه درباره فضیلت علی (ع) نقل می‌کند:

معاویه به سعد بن مالک (ابی وقار) گفت: چرا ابوتراب را ناسزا نمی‌گویی؟ (پس از گذشت چند سال کار امت بدانجا رسید که دشتمان ندادن به برادر نبی، جرمی شد نکوهیدنی شد) گفت: به خاطر سه مطلب که از رسول خدا (ص) شنیدم که اگر یکی از آن سه برایم بود، از هر چیز برایم بالارزش تر بود. (او پس از نقل دو روایت از رسول خدا (ص)، در فضیلت حضرت علی (ع)، فضیلت سوم را چنین شرح می‌دهد:) چون این آیه نازل شد: «بگو

ج) دیدگاه ابی‌داود

ابی‌داود تنها یک روایت درباره فضایل حضرت زهرا (س) آورده که به واژه اهل بیت اشاره کرده است. چکیده این روایت چنین گزارش می‌شود:

فاطمه همیشه آخرین کسی بود که پیامبر (ص) هنگام بیرون رفتن از مدینه به خانه‌اش می‌رفت و اولین کسی بود که آن حضرت پس از بازگشت از جنگ، به دیدارش می‌شتافت. رسول خدا (ص) از یکی از جنگ‌ها برگشت. حضرت زهرا [س] پرده‌ای بر سردر منزل آویزان کرده بود و دو گردنبند زیستی از نقره بر گردن حسین [ع] آویخته بود. پیامبر (ص) بر در خانه آمد، اما داخل نشد. حضرت زهرا [س] گمان کردند علت عدم دخول آن حضرت پرده و گردنبند است. به همین علت پرده را برداشتند، گردنبندها را باز کردند و آنها را به حسین [ع] دادند. آن دو پیش رسول خدا (ص) رفتند. حضرت به ثوبان (غلام خود) فرمودند: اینها را به فلان خانواده بده (زیرا) اینان اهل بیت مَنَد و من خوش ندارم که لذت‌هایشان را در دنیا به کار گیرند... (ابوداود، ۸۷/۴).

چنان‌که از ظاهر روایت به دست می‌آید، راوی در مقام تعریف اهل بیت نیست و از این‌رو، نمی‌توان گفت از دیدگاه مؤلف یا حتی از دیدگاه راوی، اهل بیت تنها فاطمه و حسین (ع)‌اند، بلکه تنها می‌توان گفت این سه وجود گران‌مایه، از اهل بیت‌نامه اینکه اهل بیت، آنها‌یند. شاید بتوان گفت پیامبر به خانه دخترشان اشاره کردند و علی (ع) از افراد آن خانه است و این روایت او را مصدق اهل بیت می‌داند.

د) دیدگاه ترمذی

ترمذی از ارباب صحاح، واضح‌ترین روایات را در زمینه مصدق اهل بیت آورده است که چکیده از آنها گزارش می‌شود:

انحصار اهل بیت در پنج تن آل‌عبا

۱. زمانی که آیه تطهیر در خانه اسلامه نازل شد، رسول خدا (ص) فاطمه و حسن و حسین و علی [ع] را در عبایی پوشاند [و] فرمود: خدا یا اینان اهل بیت منند؛ پس پلیدی را از آنان دور کن و آنها را پاکیزه گردان. اسلامه گفت آیا من نیز با ایشانم؟ حضرت فرمود: تو بر جای خود باشد و تو بر خیری (ترمذی، ۳۲۸ / ۵).

ترمذی در جای دیگری، بدون اشاره به نزول آیه تطهیر، همین مضمون را نقل می‌کند و آن را از آنچه در این باب ذکر شد، أحسن می‌داند (همان، ۵، ۶۲۱ و ۶۵۶-۶۵۷). به هر روی، این روایت به خوبی ثابت می‌کند که «أهل بیت» در آن پنج وجود مقدس منحصر است و همسران پیامبر (ص) را در برنمی‌گیرد؛ زیرا هنگامی که اسلامه پرسید: «آیا من نیز با ایشانم؟»، حضرت به ایشان منفی پاسخ دادند و گفتند به تلویح گفتند هیچ کس شایستگی ندارد که در فضیلت تطهیر و بلکه دیگر فضایل، با آنان شریک شود.

تعريف اهل بیت

۱. زمانی که خداوند آیه مباھله را نازل فرمود، رسول خدا (ص) علی و فاطمه و حسن و حسین [ع] را فراخواندند و فرمودند: خداوند! اینان اهل منند (همان، ۵، ۲۱۰ و ۵۹۶).

۲. رسول خدا (ص) تا شش ماه هنگامی که برای نماز صبح از خانه خارج می‌شد، از در خانه فاطمه [س] می‌گذشت و می‌فرمود: نماز ای اهل بیت! «همانا خداوند فقط می‌خواهد پلیدی و گناه را از شما اهل بیت دور کند و کاملاً شما را پاک سازد» (احزاب، ۳۳؛ ترمذی، همان، ۵ / ۳۲۸).

این دو روایت به خوبی بر این دلالت می‌کند که حضرت رسول (ص) در هر زمینه‌ای، «أهل بیت» خود را به مردم می‌شناساند. هنگام نزول آیه مباھله، با اینکه خداوند لفظ اهل بیت را به کار نبرد، اما از این روی که به فرمان خداوند مباھله می‌باشد با آن پنج وجود مقدس صورت می‌پذیرفت، زمینه‌ای فراهم آمد تا آن حضرت بار دیگر اهل بیت خود را به مردم بشناساند.

بنابر روایت دوم، اینکه رسول خدا (ص) آیه تطهیر برای اهل خانه فاطمه (س) خواند و بهویژه تکرار هر روز این عمل تا شش ماه، بر اهمیت این تعیین مصدق دلالت می‌کند؛ کاری که حضرت حتی یکبار درباره همسرانش بدان دست نزد. گمان می‌رود رسول خدا (ص) در آن زمان بلند، هر روز اهل بیت را خود را به مردم شناسانده باشد تا هر گاه لفظ اهل بیت به گوش مردم برسد، آن پنج وجود مقدس در ذهن آنان بشینند و بعدها مجالی برای جاعلان حدیث نماند تا این اصطلاح را درباره دیگری به کار ببرند.

اهلبیت و حدیث ثقلین

1. زید بن ارقم می‌گوید: رسول خدا (ص) فرمود: همانا من در میان شما چیزی باقی می‌گذارم که اگر به آن چنگ بزنید، بعد از من تا ابد گمراه نمی‌شوید. یکی از آن دو از دیگری بزرگ‌تر است: [اول] کتاب خدا؛ ریسمانی که از آن به زمین کشیده شده و [دوم] عترتم، اهل بیتم و هرگز این دو از هم جدا نمی‌شوند تا در حوض (کوثر) بر من وارد شوند. پس بنگرید که با آن دو بعد از من چه خواهید کرد (همان، ۵/۶۲۱).
2. جابر بن عبد الله می‌گوید: از رسول خدا (ص) در ایام حج، روز عرفه (که همه حجاج در آن روز در عرفاتند)، در حالی که بر ناقه‌اش - قصواء - (نام شتر آن حضرت) نشسته بود و (برای مردم) خطبه می‌خواند، شنیدم که می‌فرمود: ای مردم! همانا من چیزی در میان شما باقی گذاشتم که اگر آن را بگیرید تا ابد گمراه نمی‌شوید: کتاب خدا و عترتم، اهل بیتم (همان، ۵/۶۲۲).

این دو روایت به مصدق اهل بیت اشاره نکرده‌اند، اما به دلایل زیر به مصدق راهنمایی می‌کنند:

1. رسول خدا (ص) در مقام سفارش و وصیت به امت خودشاند، اما توضیحی درباره مصدق و ازه «أهل بیت» به مردم عرضه نکرده‌اند و کسی از مردم از پیامبر نپرسیه است که مصدق اهل بیت او چه کسانی‌اند. پس (برکنار از کیسی مصدق اهل بیت) مصدق آن نزد مردم آن زمان شناخته بوده است.
2. این همه سفارش و تأکید درباره کسانی است که خداوند آنان را از پلیدی‌ها

زدوده است. آنان باید از هر خطأ و لغشی مصون باشند؛ زیرا رسول خدا (ص) آنان را هم سنگ قرآن دانست و فرمود: این دو از یکدیگر جدا نیستند. بنابراین، چنان‌که قرآن از هر خطائی مصون است، اهل‌بیت نیز باید کسانی مصون و محفوظ از لغتش باشند و این همان معنای عصمت است که خدای - تبارک و تعالی - در آیه تطهیر به آنان عطا کرده است.

۳. تنها پنج تن آل عبا از مصاديق اهل‌بیتی یاد شده در صحاحتد که از هر خطایی برکتمند؛ زیرا آیات فراوانی از قرآن به معصوم نبودن همسران پیامبر اشاره کرده‌اند:

۳-۱. آیه ۲۸ سوره احزاب: «به همسرانت بگو اگر زندگی دنیا و زینت‌های آن را می‌خواهید، بیایید تا مالی که از آن بهره برید به شما بدهم و شما را طلاق گوییم طلاقی نیکو».

۳-۲. آیه ۲۹ سوره احزاب که خداوند در آن همسران رسول خدا را به نیکوکار و نانیکوکار تقسیم کرده است.

۳-۳. آیه ۳۰ و ۳۱ سوره احزاب که خداوند در آن به همسران می‌گوید گناه آشکار شما عذابش دو چندان است و اعمال صالح شما نیز پاداش دو برابر دارد.

دو آیه اخیر بر این دلالت می‌کند که خطأ در کار همسران پیامبر (ص) نه تنها محتمل بود که که گناه بزرگ و آشکارا در رفتار آنان دیده شد.

۳-۴. آیات نخستین سوره تحریم به ویژه آیه چهارم این سوره که به گناه دو تن از همسران پیامبر و لزوم توبه آنان اشاره می‌کند.

نقد نظریه صحاح ستّه

علامه طباطبایی (ره) در تفسیر آیه تطهیر بحث کمابیش جامعی درباره مصادق اهل‌بیت آورده است که جامعیتش محقق را از مراجعه به دیگر تفاسیر بی‌نیاز می‌کند. چکیده‌ای از این بحث در قالب بخش‌های زیر در پاسخی دیدگاه‌های مخالف در این‌باره عرضه می‌شود:

«کلمه آئما انحصار خدا را می‌رساند در دو چیز: یکی انحصار اراده خدا در دور کردن پلیدی از اهل‌بیت و دوم انحصار این عصمت فقط در اهل‌بیت».

علامه (ره) پس از بیان این نکته بلاغی، به نقل اقوال گوناگون در زمینه

صدق اهل بیت می‌پردازد و همه دیدگاه را (جز دیدگاه درست) با دلیل رد می‌کند و به این شیوه، دیدگاه درست را ثابت می‌کند؛ یعنی برای رسیدن به مطلوب از برهان خُلف بهره می‌گیرد:

به طور مسلم فقط زنان آن جناب اهل بیت او نیستند؛ زیرا هیچ گاه صحیح نیست که ضمیر مردان را به زنان ارجاع داد:

۱. یا باید گفت مخاطب آیه همسران پیامبر (ص) و دیگران هستند. همچنان که برخی گفته‌اند:

مراد اهل «بیت الحرام» هستند؛

مراد اهل مسجد رسول خدا (ص) هستند؛

مراد همه آن کسانی که در عرف جزو خاندان آن جناب به شمار می‌روند؛ چه همسرانش و چه خویشاوندان و نزدیکانش؛ یعنی آل عباس و آل عقیل و آل جعفر و آل علی.

و شاید گفته شود مراد رسول خدا (ص) و همسران آن جناب است.

۲. یا اینکه مخاطب آن طور که بعضی دیگر گفته‌اند، غیر از همسران آن جناب هستند و خطاب «عنکم = از شما» متوجه اقربای رسول خدا (ص) شامل آل عباس، آل علی، آل عقیل و آل جعفر است.

بنابر هر دو تقدیر اگر مراد از بردن رجس و تطهیر اهل بیت همان تقوای دینی و اجتناب از نواهی و امثال اوصاف باشد (اراده تشریعیه)، آیه شریفه در حد آیه «خداؤند نمی‌خواهد برای شما مشکلی ایجاد کند؛ بلکه می‌خواهد شما را پاک سازد...» (مائده، ۶) می‌باشد که این معنا با اختصاص آیه به اهل بیت، منافات دارد؛ زیرا خداوند این گونه تطهیر را برای همه مسلمین می‌خواهد و اگر مراد از تطهیر تشديد در تکالیف و در برابر آن مزد دو چندان برای این است که می‌خواهیم تطهیرتان کنیم؛ یعنی خطاب اول مخصوص زنان و خطاب دوم متوجه عموم باشد، این نیز ناصحیح است؛ زیرا معنا ندارد که خداوند بفرماید: اگر به شما همسران رسول خدا (ص) تکالیف دشوارتری کردیم برای این است که خواستیم پلیدی را از همه دور کنیم. حال اگر گفته شود تطهیر در این معنا (راده تشریعیه) متوجه همسران آن حضرت و خود آن حضرت است، چون تکلیف آن جناب نیز مانند

همسرانش شدید است، در پاسخ گوییم: نباید همسران آن جناب را با خود آن حضرت مقایسه کرد؛ زیرا ایشان مؤید به داشتن عصمت خدایی است به همین دلیل هیچ یک از مفسرین چنین احتمالی نداده‌اند.

اگر اراده تطهیر در آیه را اراده مطلقه (همان اراده تکوینیه است. یعنی اراده‌ای که بدون قید و شرط تعلق می‌گیرد. برخلاف اراده تشریعیه که در صورت اجرای قید و شرط، اراده تعلق می‌گیرد) بدانیم، در این صورت معنای آیه منافی با آن شرطی است که کراحت همسران پیامبران (ص) مشروط به آن شد و آن عبارت است از «تقوی» (ابتدای آیه ۳۲ احزاب خداوند می‌فرماید: «ای همسران نبی شما همچون یکی از زنان معمولی نیستید اگر تقوا پیشه کنید»).

بنابراین، روایاتی که در شأن نزول آیه وارد شده‌اند، تأیید می‌کنند که آیه شریفه درباره رسول خدا (ص) و علی و فاطمه و حسن و حسین (ع) نازل شد و کسی با آنان در این ویژگی شریک نیست. این روایات از هفتاد طریق نقل شده‌اند. اهل سنت کمایش از چهل طریق و شیعه از بیش از سی طریق، آن را نقل کرده‌اند. اگر گفته شود این روایات همسران رسول خدا (ص) را نیز در بر می‌گیرند؛ زیرا آیه در سیاق خطاب به آنان قرار دارد، پاسخ این است که بسیاری از این روایات تصریح می‌کنند آیه همسران آن حضرت را در برنمی‌گیرد و اگر کسی بگوید آن روایات را بر اثر مخالفت صریح‌شان با قرآن باید کنار گذاشت؛ زیرا آیه، دنباله آیاتی آمده است که مخاطب همه آنها همسران رسول خدا (ص)‌یند، پرسش این است که آیه به آن آیات متصل است یا نه؟ این روایات انکار می‌کنند که آیه دنباله آیات درباره همسران رسول خدا (ص) است و حتی یک تن از مفسران چنین نگفته است و حتی یک روایت هم نمی‌گوید که این آیه متصل به آیات درباره همسران پیامبر است. بنابراین، مقصود از «اهل البيت» در عرف قرآن، رسول خدا (ص)، علی و فاطمه و حسنین (ع) خواهد بود و درباره هیچ کس دیگری حتی نزدیکان پیامبر، به کار نمی‌رود.

البته این معنایی است که قرآن کریم لفظ مذکور را تنها در معنای آن به کار برده و گرنه، در عرف عام این کلمه درباره خویشاوندان نیز به کار می‌رود (طباطبایی، ۱۶

(۴۶۷-۴۶۲).

علامه شبھه دیگری را نیز در این باره متفقی دانسته است:

ممکن است گفته شود خطاب آیه مخصوص همسران رسول خدا(ص) باشد و ضمیر مذکور در «عنکم» به لفظ اهل برگردد؛ همان‌گونه که قرطبی در تفسیر خود بیان کرده است (دیدگاه او در بخش دوم از همین فصل آمد). در پاسخ گوییم: اگر آیه مخصوص همسران رسول خدا (ص) باشد، اراده خداوند در این آیه یا تشریعیه است و یا تکوینیه؟ اگر اراده خداوند تشریعیه باشد و حصر در آیه نیز به اهل‌بیت مربوط نشود، یکی کلمه «آنما»، فقط اراده خداوند را حصر کند، معنای آیه چنین می‌شود: «... نماز را بر پا دارید و زکات بپردازید و از خدا و رسولش پیروی کنید. همانا فقط اراده خداوند (از چنین فرمان‌ها) این است که هرگونه پلیدی را از شما دور کند و شما را کاملاً پاک گرداند» (احزاب، ۳۲). در این صورت این آیه دیگر فضیلتی برای همسران پیامبر (ص) نخواهد بود، در حالی که علمای اهل‌سنّت روایات مربوط به نزول آیه تطهیر را در باب فضایل اهل‌بیت آورده‌اند و این استثنای ندارد؛ یعنی همه کسانی که این روایات را نقل کرده‌اند، اذعان دارند که این آیه برای اهل‌بیت فضیلت است. پس مشخص می‌شود اراده خداوند در این آیه تکوینیه است. از آنجا که پاسخ فرض تکوینی بودن اراده خداوند درباره همسران رسول خدا (ص) را علامه (ره) بیان فرموده‌اند، از نقل مجدد آن خودداری می‌کیم.

تفاوت همسران پیامبر (ص) با اهل‌بیت

اراده خداوند در آیه تطهیر تکوینیه است و ثابت شد که همسران پیامبر (ص) مخاطب آیه تطهیر نیستند. برای تکمیل بحث، روایاتی از صحاح سته نقل می‌شود که بر پایه آنها ثابت می‌شود همسران رسول خدا (ص) اهل‌بیت نبوده‌اند:

حرمت صدقه بر آل محمد (ص) و حلیت آن بر همسران پیامبر (ص)

بخاری و مسلم در چند روایت بدین نکته اذعان کرده‌اند که صدقه بر آل محمد (ص) حرام و بر همسران رسول خدا (ص) حلال بوده است:

حسن و حسین (رضی اللہ عنہما) با خرمایی (که صدقه بود) بازی می کردند. یکی از آن دو خرمایی برداشت و در دهانش گذاشت. رسول خدا (ص) نگاهی به او انداختند و خرما را از دهانش خارج کرده، فرمود: آیا نمی دانی که آل محمد (ص) صدقه نمی خورند؟ (همان، ۱۵۶/۲). مضمون این روایت با عباراتی متفاوت در صفحه ۱۵۷ نیز آمده است. نیز ۹۵ و مسلم، همان، ۷۵۱/۲).

باری، روایاتی بر حیله صدقه بر همسران رسول خدا (ص) دلالت می کنند:

ابوهریرة می گوید: رسول خدا (ص) فرمود: من به سوی اهلم بازگشتم، خرمایی دیدم که در خانه‌ام، افتاده بود. آن را برداشم که بخورم، ترسیدم که صدقه باشد، پس آن را انداختم (مسلم، همان، ۷۵۱/۲).

با توجه به پیشینه ابوهریره در جعل روایاتی درباره اهل بیت بودن همسران رسول خدا (ص)، این روایت نیز نخست می کوشد همسران او را اهل آن حضرت بخواند (من به سوی اهلم بازگشتم)، اما در این کوشش ناکام مانده است؛ زیرا اشاره می کند شاید غذایی که همسران آن حضرت در خانه ایشان از آن استفاده می کردند، صدقه بوده باشد و از این رو، رسول خدا (ص) که از اهل بیت بودند و صدقه بر ایشان حرام بود، آن را نخوردند.

رسول خدا (ص) وارد خانه اش شد در حالی که دیگر سنگی از غذا روی آتش بود برای حضرتش نان و خورشتی - غیر از غذای روی آتش - آوردن. حضرت فرمود: چه شد دیگر غذا را نیاوردید؟ گفتند: آن گوشتی است که برای بریره (کنیز عایشه) صدقه آورده‌اند؛ در حالی که تو صدقه نمی خوری، حضرت فرمود: این گوشت برای بریره صدقه است، ولی برای ما هدیه است (مسلم، ۱۱۴۴/۲).

بر پایه این روایت، بریره گوشتی را که برایش صدقه آورده بودند، برای منزل رسول خدا (ص) هدیه می برد و همسران آن حضرت، با آن گوشت غذایی برای خود پختند، اما گمان کردند که این گوشت برای خودشان نیز صدقه است. پس صدقه بر همسران آن حضرت حلال و بر رسول خدا (ص) حرام بوده است.

ناشایستگی برای این فضیلت

اراده خداوند در آیه تطهیر تکوینیه است و از این‌رو، فضیلتی بزرگ برای اهل‌بیت به شمار می‌رود؛ فضیلتی که هیچ کس جز پنج تن آل‌عبا درباره‌اش شایستگی ندارند. از دید بخاری و مسلم، زنان پیامبر (ص) اهل‌بیت آن حضرتند، اما برای رد این ادعا به روایات صحابان صحاح سته درباره برخی از رذایل اخلاقی همسران آن بزرگوار اشاره می‌شود:

رسول خدا (ص) از زنانش کناره‌گیری کرد در حالی که به خاطر شدت غضبیش بر آنان، می‌گفت: یک ماه بر آنان داخل نمی‌شوم. وقتی بیست و نه روز گذشت، وارد بر عایشه شد، عایشه به او گفت: تو قسم خوردنی که یک ماه بر ما وارد نشوی، ولی من دقیقاً شمردم امروز روز ۲۹ است. حضرت فرمود: این ماه بیست و نه روزه بود (بخاری، ۱۷۶/۳).

مضمون این روایت را چهار تن از ارباب صحاح نقل کرده‌اند: همان، ۳۵/۳؛ مسلم، ۷۶۴-۷۶۳؛ نسائی، ۱۳۹/۴؛ ابن‌ماجه، ۶۶۴/۱؛ ابن‌کثیر، ۱۹۹۵/۲.

به عایشه خبر رسید که رسول خدا (ص) مدتی نزد زینب بنت جحش (از همسران آن حضرت) ماند و در آنجا شربت عسل خورد. عایشه گفت: من و حفظه دست به یکی کردیم که اگر رسول خدا (ص) نزد هر کدام از ما آمد به او بگوییم: بوی مغافیر (بنابر توضیح پانوشت مسلم، مغافیر گیاهی با برگ‌های پهن و ... بدبوست)، از تو به مشام می‌رسد. آیا مغافیر خورده‌ای؟ آن حضرت نزد یکی از آن دو رفت و او نیز به ایشان همان را گفت. حضرت فرمود: نزد زینب بنت جحش شربت عسل خوردم و دیگر این کار را نمی‌کنم؛ سپس این آیه نازل شد: «چرا آنچه را که خداوند برایت حلال کرده بر خود حرام می‌کنی؟» (تحریم، ۱؛ مسلم، ۱۱۰۰/۲).

این روایت نیز به صراحة می‌گوید عایشه و حفظه به چند گناه بزرگ آلوده شدند:

۱. حسدورزی درباره زینب بنت جحش که هوویشان بود؛
۲. توطئه درباره پیامبر (ص) و تصمیم گرفتن درباره آزار رساندن به آن حضرت؛
۳. دروغ‌گویی.

روایات درباره ناشایستگی همسران رسول خدا (ص) برای کاربرد اصطلاح اهل‌بیت درباره‌شان فراوان است که شماری از آنها گزارش شد.

نتیجه

از دید بخاری، همسران رسول خدا (ص) اهل‌بیت آن حضرتند، اما این دیدگاه به دو دلیل پذیرفتی نیست:

۱. به استناد روایات صحیح بخا ری، صدقه بر آل محمد (ص) حرام و بر همسران آن حضرت حلال بوده است.

۲. اراده خداوند در آیه تطهیر تکوینیه است و این آیه فضیلت بزرگی برای «أهل‌بیت» به شمار می‌رود، اما به استناد روایات صحیح بخا ری و دیگر صحاح سه، همسران پیامبر (ص) برای چنین فضیلت شایستگی نداشتند؛ پس اهل‌بیت نیز نبودند.

روایات مسلم در این‌باره کمی با یک دیگر متناقضند، اما دیدگاه او را چنین می‌توان صورت‌بندی کرد: که همه منسوبان به پیامبر (همسر و خویشاوندان)، اهل‌بیت آن حضرت شمرده می‌شدند. این دیدگاه نیز پذیرفتی نیست؛ زیرا ثابت شد که همسران رسول خدا (ص) مصدق اهل‌بیت نیستند. خویشاوندان آن حضرت نیز به رغم اهل‌بیت بودنشان در اصطلاح عام، بنابر اصطلاح مردم آن زمان اهل‌بیت نبودند؛ زیرا واژه «أهل‌بیت» در آن روزگار درباره پنج تن آل عبا، عَلَم شده بود. به استناد روایت زید بن ارقم رسول خدا (ص) در غدیر خم (پس از حجۃ الوداع) هنگام وصیت و سفارش به امت خود، لفظ اهل‌بیت را بدون هیچ توضیحی درباره مصدق آن به کار برد؛ پس مصدق اهل‌بیت نزد مردم روشن بوده است. افزون بر اینکه همه خویشاوندان آن حضرت، شایسته این همه سفارش و تأکید نبوده‌اند. برای نمونه، آل عباس نیز از خویشاوندان آن حضرت به شمار می‌رفتند که پس از قدرت یافتنشان، همچون بنی‌امیه با آل علی رفتار کردند. تاریخ گواهی می‌دهد که زندان‌های بنی عباس از فرزندان امیرالمؤمنین (ع) پُر بود. بی‌گمان رسول خدا (ص) در آخرین روزهای حیات پربرکت خود، درباره چنین کسانی به مردم سفارش نکرد. بنابراین، اهل‌بیت آن حضرت کسانی‌اند که بنابر روایات مسلم (روایت پنجم و ششم ذیل دیدگاه مسلم)، رسول خدا

(ص) خود، آنان را به مردم شناساند. دیدگاه ابیداوود در اینباره روشن نیست، اما او روایات مخالف را در این زمینه نیاورده است و از این‌رو، می‌توان گفت که با دیدگاه درست (حق) موافق است. دیدگاه ترمذی نیز با دیدگاه شیعه در این‌باره همسوت؛ زیرا به روایات مخالف اشاره نکرده است. دیدگاه صاحبان صحاح سته درباره اهل‌بیت متفاوت و گاهی متضاد است، اما با استفاده از روایات موجود در همان صحاح، می‌توان قول حق را ثابت کرد.

كتاب فاته

- ابوحسین، مسلم بن حجاج نیشابوری (۱۹۷۲م)، *صحیح مسلم*، بیروت، دار احیاء التراث العربي.
- ابوداود سلیمان بن اشعث سجستانی (بی‌تا)، *سنن /بی‌د / وود*، بیروت، دارالفکر.
- ابو عیسی محمد بن عیسی بن سوره (بی‌تا)، *سنن ترمذی*، بیروت، دارالفکر.
- ابی الفداء اسماعیل بن کثیر قرشی (۱۴۲۰ق)، *تفسیر القراء ان العظیم*، چاپ دوم، ریاض، دار طیبه للنشر و التوزیع.
- بخاری، محمد بن اسماعیل (بی‌تا)، *صحیح بخاری*، دار الجیل بیروت.
- طباطبایی، محمدحسین (بی‌تا)، *ترجمة تفسیر المیزان*، ترجمه محمدباقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۱۴ق)، *ترتیب العین*، قم، مؤسسه النشر الاسلامی التابعه لجامعة المدرسین.
- معین، محمد (۱۳۶۰)، *فرهنگ فارسی*، چاپ چهارم، تهران، مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
- نصیری، علی (۱۳۸۳)، *آشنایی با علوم حدیث*، قم، انتشارات مرکز مدیریت حوزه علمیه قم.